

Danilo Pokorn
Muzikološki inštitut
Znanstvenoraziskovalni center
SAZU Ljubljana

SLOVENSKI SKLADATELJ JAKOB ZUPAN

DER SLOWENISCHE TONSETZER JAKOB ZUPAN

Jakob Zupan (1734–1810) hat in der Geschichte der slowenischen Musik vor allem als Komponist der ersten slowenischen Oper *Belin* (um 1780) Bedeutung. Von ihr ist leider nur das Libretto erhalten. In neuerer Zeit, teilweise in den letzten zwei Jahren, wurden mehr als zwanzig, ausschliesslich geistliche Kompositionen Zupans entdeckt. Der Verfasser beschreibt in verdichteter Form den Lebensweg und das Werk dieser Komponistenpersönlichkeit.

Jakob Frančišek Zupan, na naslovnih straneh svojih del pisan *Jacobus Franciscus Suppan*, je v zgodovini slovenske glasbe pomemben predvsem kot skladatelj opere *Belin*, prve slovenske opere in ene zgodnjih v slovanskem svetu. Kot je znano, je od te opere ohranjen samo libreto, katerega avtor je ljubljanski bosonogi avguštinec Janez Damascen Dev in je bil leta 1780. objavljen v almanahu *Kranjske pisanice*. Glasba opere se je, žal, izgubila ali pa je, kar je manj verjetno, še nismo našli. Ne vemo tudi, ali je bila ta Zupanova »prepevna preža« v treh »nastopjih« za pet »pojočih peršon« kdaj izvedena. Ne povsem jasen zapis Devovega redovnega sobrata Marka Pohlina dopušča domnevo, da so jo kmalu po nastanku, v osamdesetih letih 18. stoletja, uprizorili v Kamniku.¹ Do pred četrti stoletja je bila znana kot edina ohranjena kompozicija Jakoba Zupana njegova kantata *Te Deum*, ki je eden od dveh najstarejših glasbenih rokopisov ljubljanske stolnice. V novejšem času je prišlo na dan še nekaj njegovih del, več od njih celo prav pred kratkim, s čimer nam je Zupanova skladateljska podoba postala precej jasnejša.²

Jakob Zupan, po Pohlínu »*egregius Compositor et Musicus*«, jer ena dovolj redkih osebnosti iz nekoliko bolj oddaljene slovenske glasbene preteklosti, o katerih imamo razmeroma dosti biografskih podatkov.³ Rodil se je 27. julija leta 1734. v Schrötnu pri Hengsbergu v okraju Wildon na Zgornjem Štajerskem kot drugi od desetih otrok kajžarske družine. Priimek kaže na rod slovenske korenine, slovenski živelj se je nekoč v večjem obsegu priseljeval v te agrarne kraje iz Haloz in Slovenskih goric. Osnove splošne in glasbene izobrazbe je Zupan dobil od učitelja in

organista v Hengsbergu Andreasa Dämba, pod njegovim vodstvom pel na cerkvenem koru in najbrž tudi na njegovo pobudo, domnevno s štipendijo, ki jo je ustanovil nekdanji hengsberški župnik Rupert Brenner, leta 1749. odšel na jezuitsko univerzo v Gradcu, kjer je imatrikuliran kot »Suppan Jacob, plebejus Hinspergensis«. Star nekaj čez dvajset let, ni natančneje znano kdaj, je prišel v Kamnik, majhno mesto blizu Ljubljane, slikovito položeno v vznožje po njem imenovanih Alp, takrat z mešanim trgovsko-obrtniško-kmečkim prebivalstvom, a z dokaj bogato kulturno tradicijo, ki se je izoblikovala zlasti za domala polstoletnega župnikovanja Maksimilijana Leopolda Raspa, člana široko razvejane kranjske plemiške rodbine in enega vodilnih duhovniških izobražencev tistega časa na Kranjskem. V Kamniku je bil Zupan sprva pomočnik učitelja in organista Valentina Götzla. Zdi se, da se je s strokovnim znanjem in uglašenim nastopom hitro uveljavil, kajti leta 1757. se je oženil z Götzlovo hčerko, tri leta zatim pa postal njegov naslednik kot ludimagister in regens chori kamniške župne cerkve na Šutni.⁴ Med leti 1762. in 1765. je bil glasbeni vodja in učitelj v deškem semenišču, ki ga je 1760. ustanovil v bližnji Komendi tamkajšnji župnik, zaslužni ljudskoprosvetni delavec in mecen Peter Pavel Glavar. Tu je Zupan z vokalnoinstrumentalnimi mašami, deloma z lastnimi, zbudil takšno pozornost, da so ljudje iz bližnje in daljne okolice trumoma prihajali v komendsko cerkev. Kot skladatelj je menda že v tem času posegel tudi na področje posvetne glasbe. Ni pa jasno, ali je v Komendi samo zapolnil vrzel, ki je nastala zaradi triletne odsotnosti češkega učitelja Matija Jellineka, ali pa ga je Glavar hotel imeti v svojem vzgajališču za stalno.

Po treh letih se je Zupan vrnil na staro delovno mesto v Kamnik. Kamniški meščani so mu bili voljni, da dobe nazaj tako sposobnega človeka, zvišati organistovsko plačo in Zupan, ki se mu je po dveh sinovih rodila še hčerka, je njihovo ponudbo sprejel. Dejaven je bil tudi v Accademische Confoederation Stae. Caeciliae, o kateri vemo samo to, da je gojila glasbo in ob praznikih, ali vsaj enkrat na mesec izvedla vokalnoinstrumentalno mašo v župni cerkvi. Društvo je bilo morda odmev ljubljanske Accademiae philharmonicorum, bolj verjetno pa prvo meščansko glasbeno združenje na slovenskih tleh, zraslo iz kulturne tradicije, ki je nastala v Kamniku v Raspovem času. Ne vemo, ali je bil Zupan ustanovitelj tega društva, vsekakor pa je bilo njegovo delo v njem tako po skladateljski kot izvajalski strani zelo pomembno in je nagrado zanj prejemal iz mestnega špitalskega zaklada. Že pred letom 1770. je ustanovil zasebno šolo, v kateri je poleg otrok, ki jih je imel na hrani in stanovanju, učil branja, pisanja, računstva in glasbe tudi druge meščanske otroke. Leta 1787. so mu oblasti to šolo prepovedale in ga napolile na učiteljsko preskušnjo, ki jo je uspešno opravil. Zelo dobro spričevalo o njej je 15. novembra istega leta kot okrožni šolski komisar potrdil dramatik in zgodovinar Anton Tomaž Linhart, ena markantnih osebnosti slovenske kulturne zgodovine. Zupan je bil nato imenovan za učitelja na kamniški glavni šoli. Dasi je bil na glasu sposobnega in celo zaslužnega šolnika, se mu je gmotni položaj z leti poslabšal. Oblasti so namreč prepovedale, da bi se stroški za delo Društva sv. Cecilije še krili iz špitalskega zaklada, organistovski dohodki pa so se mu zmanjšali, ko so se od kamniške fare ločile štiri okoliške vasi. Zupanu so zato sicer dodelili službo in dohodke cerkovnika, vendar to njegovih gmotnih razmer ni izboljšalo, pritožbe, ki jih je pošiljal v Ljubljano in Gradec, pa niso bile ugodno rešene. Vse to mu je verjetno jemalo voljo za skladateljsko delo. Pridružile pa so se še težave z zdravjem, 1801. je že

tako oslabel, da so njegovo učiteljsko službo morali opravljati namestniki. Umrl je 11. aprila 1810. v Kamniku, osem let za svojo ženo, šestinsedemdesetleten.

Dragotin Cvetko je Jakoba Zupana pred leti označil za zadnjega slovenskega baročnega skladatelja.⁵ Pri tem je izhajal iz takrat znanega gradiva: iz Zupanove kompozicije *Te Deum* in iz libreta njegove opere *Belin*. *Te Deum*, komponiran za tri soliste, štiriglasni zbor in orkester, ki ga sestavljajo dve violini, orgle, timpani in par clarinov ad libitum, je manjša kantata v štirih odstavkih, od katerih je drugi (*Devicto mortis*) razmeroma obsežna sopranska arija, ostali trije (*Te Deum laudamus*, *Salvum fac populum*, *Per singulos dies*) pa zborovski s kratkimi solistični vložki za sopran, tenor in bas solo. Poleg zgodnjeklasicističnih stilnih potez ima kantata tudi nekaj baročne patine in je vsekakor ena konservativnejših, a v zvoku najimpresivnejših Zupanovih stvaritev.⁶ Libreto njegove opere *Belin*, prvo celovito posvetno dramsko besedilo v slovenskem slovstvu, je po vsebini zadnji del literarnega triptiha, v katerem je Janez Damascen Dev stopnjeval vodilni motiv svojega pesništva — radost ob rojstvu slovenske posvetne poezije.⁷ *Belin*, nosilec glavne vloge, je *Sonce*, simbol ustvarjalne pesniške volje. 306 stihov obsegajoči tekst izpričuje za bolehnega meniha presenetljivo poznavanje zakonitosti opernega libreta in njegovo prizadevanje, da bi za uglasbitev izoblikoval ritmično kar moč raznoliko besedilo, od kitične oblike in strogo grajenih verzov do svobodnejše ritmične proze.⁸ Po zasnovi in izvedbi je libreto s svojo, v alegorični obliki in z mitološko snovjo izpovedano vodilno mislijo izrazilo poznobaročna literarna stvaritev. Cvetko je zato sklepal, da je bila taka tudi Zupanova glasba, kar je mogoče, vendar ne nujno. Sicer pa o glasbi *Belina* lahko le ugibamo, zanesljiveje je o Zupanovem skladateljskem slogu mogoče soditi po njegovih ohranjenih delih.

Teh je danes v razvidu nič manj kot štiriindvajset in to v naslednjih štirih hraniščih: v stolnici v Ljubljani *Te Deum* za soliste, zbor in orkester, rokopis je bil nekoč last stolnega vikarja, glasbenika in nabožnega pisatelja Maksimilijana Redeskinija; v kapitlju v Novem mestu *Missa in C* za zbor in orkester ter (lavretanske) *Litanije in Regina coeli* z alternativnim besedilom *Salve Regina* za soliste, zbor in orkester; v frančiškanskem samostanu v Novem mestu dvanajst duetov za dva ženska glasova (največkrat za sopran in alt) ter orkester, med katerimi je deset latinskih (*Egredie Doctor Paule*, *Jesu dulcis memoria*, *Maria gustum sentio*, *O gloriosa virginum sublimis*, *O Jesu care*, *Regina coeli*, *Sacris solemniis iuncta*, *Salve Jesu*, *pastor bone*, *Salve Regina*, *Stabat mater*) in dva nemška (*Mutter der Lieblichkeit*, *Nichts ist treuer auf diesen Erden*) ter šest — po večini sopranskih — arij s spremljavo orkestra, od njih sta dve latinski (*Regina coeli*, *Salve regina*), štiri pa nemške (*Ergiesse mein Mund*, *Maria*, *wer dich kennet*, *Sei gegrüsst*, *du Brun der Gnaden*, *Soll ich dich der Sonn' vergleichen*); v frančiškanskem samostanu v Klanjcu na Hrvaškem *Sacrum in B* ter *Missa in D* za zbor in orgle, od teh dveh skladb je druga anonimna in je Zupanovo avtorstvo zato vprašljivo, ter skladba pod zaporedno številko 72 z naslovom *Allegro* v kodeksu orgelskih kompozicij več avtorjev, deloma neimenovanih.⁹ Z izjemo zadnje skladbe gre torej za sama duhovna dela in med njimi jih je opazno število z marijanskimi teksti, ohranjena so v glasovih, nekatera nepopolno. Verjetno je Zupanova še katera od anonimnih kompozicij v arhivu novomeških frančiškanov,¹⁰ in mogoče je tudi, da se bo kaj njegovega še kje našlo, ker naši glasbeni arhivi niso do kraja raziskani. V Komendi je nekoč menda bilo več not z Zupanovim imenom, gotovo tudi njegovih skladb, vendar ni danes za njimi nobenega sledu.

Kompozicijski stavek, kot ga v splošnem izpričujejo Zupanove skladbe, je preprosto, lahko pregleden in ob redkih ostankih baročnega sloga kaže dovolj jasno razvidne stilne prvne zgodnjega klasicizma.¹¹ Polifonije v njem skorajda ni, akordika je prozorna. Nekateri dueti in arije so v rudimentarni zgodnjeklasicistični sonatni obliki, prav tako skladba za orgle, ki je v slovenski glasbeni literaturi prvi primer sonatno oblikovane kompozicije za instrument s klaviaturo.¹² Orkestrska spremljava pevskih glasov je zasedena skromno, večinoma se omejuje na tako imenovani cerkveni trio, ki ga sestavljajo dve violini in orgle kot basso continuo, temu pa je včasih dodan par rogov ali par clarinov, viola ali timpani le izjemoma. Preprostost in poljudnost postavljata Zupanovo glasbo v bližino tistega, kar je v strokovni literaturi včasih označeno kot frančiškanski slog.¹³ Zato tudi ni preseñnetljivo, da se je pretežni del njegovih kompozicij našel prav v glasbenih arhivih tega reda. Najmočnejša stran Zupanove glasbe je pač njena, pogosto sicer maniristično oblikovana, kljub temu pa privlačna melodika. Dobri primeri zanjo so arije *Sei gegrüsst, du Brun der Gnaden, Maria, wer dich kennet* in zlasti še *Ergiesse mein Mund*, po njih si je nemara mogoče predstavljati kakšne so bile arije v Belinu.

Jakop Frančišek Zupan je ob generacijo mlajšem Janez Krstniku Novaku osrednja skladateljska osebnost v času slovenskega preporoda. A še nekaj več: je prvi pomembnejši slovenski skladatelj, ki je deloval na domačih tleh in tu ustvaril obsežnejši glasbeni opus, ki se je v znatni meri tudi ohranil. Literarno upodobil ga je pisatelj Ivan Pregelj, vendar na osnovi nekaterih biografskih podatkov, ki so se izkazali za napačne, in seveda tudi z veliko mero pesniške svobode.¹⁴

OPOMBE:

¹ M. Pohlin, *Bibliotheca Carnioliae* (1803).

² Gl. J. Höfler in I. Klemenčič, *Glasbeni rokopisi in tiski na Slovenskem do leta 1800*, Ljubljana 1967, 48; J. Höfler, *Glasbenozgodovinske najdbe XVIII. in XIX. stol. v Novem mestu*, *Kronika XV*, 1967, 138–41; isti, *Tokovi glasbene kulture na Slovenskem*, Ljubljana 1970, 104–9. Kar enajst Zupanovih kompozicij je prišlo v razvid v zadnjih dveh letih, ko je Muzikološki inštitut ZRC SAZU katalogiziral starejši glasbeni arhiv frančiškanskega samostana v Novem mestu.

³ Gl. L. Stiasny, *Kamnik*, Ljubljana 1984, 161–70; *Novakovo gradivo*, rkp, NUK; *Slovenec* 1938, št. 24, 44; R. Flotzinger, *Zu den Anfängen des slowenischen Musiktheaters*, v: *Slovenska opera v evropskem okviru*, Ljubljana 1982, 35, 36.

⁴ Baročno zgradbo te cerkve je četrto stoletje pred sezidal župnik Maksimilijan Leopold Rasp in njen prezbiterij dal poslikati Francu Jelovšku, enemu od štirih vodilnih slovenskih baročnih slikarjev.

⁵ Prim. D. Cvetko, *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem I*, Ljubljana 1958, 274–77; isti, *Jakob Zupan – zadnji mojster slovenskega glasbenega baroka*, v: *Akademija za glasbo Ljubljana*, *Poročila in razprave*, 1965, 17–26; isti, *Jakob Zupan: The Last Master of the Slovenian Baroque*, v: *Essays in musicology in honour of Dragan Plamenac*, ed. by G. Reese and R. J. Snow, Pittsburgh 1969, 15.

⁶ *Kantata je nepopolno ohranjena. V izvornem rokopisu, ki je prepis neznane roke, manjkajo glasovi clarinov in timpanov ter deli glasov soprana, druge violine in orgel. Manjkajoče je po primerjavi z ohranjenimi glasovi stilno dopolnil Mirko Cuderman.*

⁷ Prvi del tega Devovega triptiha je elegija »Kranjskih modric žalovanje čez tu predolgu goridržanje svojega Belina v Laškeh duželah«, drugi pa oda »Vesele kranjskih modric na prihod njih Belina«. Izvirni naslov libreta je »Opereta«.

⁸ Prim. A. Gspan, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja I*, Ljubljana 1978, 283.

⁹ Podrobni podatki o skladbah so v kartoteki glasbenih virov v Muzikološkem inštitutu ZRC SAZU in v Zavodu za muzikološka istraživanja Istraživačkog centra JAZU.

¹⁰ Npr. fragmentarno ohranjena arija O Maria, wann ich denke in morda še katera.

¹¹ To dognanje je v novejših objavah upošteval tudi Cvetko, kolikor se je v njih dotaknil te tematike. Prim. D. Cvetko, Južni Slovani v zgodovini evropske glasbe, Maribor 1981, 146.

¹² Objavljena v *Musica organistica slovenica*, X. zvezek, Ljubljana 1984, 7–9, red. Milko Bizjak.

¹³ R. Flotzinger, *Op. cit.*, 34.

¹⁴ I. Pregelj, *Zapiski gospoda lanšpreškega, novela Krivda, o moja največja krivda.*

ZUSAMMENFASSUNG

Im Beitrag werden kurz Leben und Werk des Komponisten der ersten slowenischen Oper dargestellt.

Jakob Frančišek Zupan, auf den Titelseiten seiner Werke *Jacobus Franciscus Suppan* geschrieben, wurde im Jahre 1734 in Schrötten bei Hengsberg im Bezirk Wildon in der Obersteiermark als Nachkomme slowenischer Siedler, die sich einst aus Haloze und Slovenske gorice in diesem Agrargebiet angesiedelt haben. Nach dem Studium in Hengsberg und an der Universität in Graz kam er im Alter von etwa zwanzig Jahren nach Kamnik, wo er, mit einer Unterbrechung von drei Jahren, als er musikalischer Leiter an der Knabenerziehungsanstalt im nahen Komenda war, bis zu seinem Tode im Jahre 1810 als Regens chori der Pfarrkirche und als Lehrer wirkte. Wesentlich war auch sein Anteil beim Wirken der dortigen *Accademischen Confoederation Stae. Caeciliae*, die vielleicht ein Widerhall der *Academia philharmonicorum* in Ljubljana, wahrscheinlich jedoch die erste bürgerliche Musikvereinigung auf slowenischem Boden war.

Von Zupans Oper *Belin*, komponiert um das Jahr 1780, hat sich nur das Libretto des Janez Damascen Dev erhalten. Als einzige erhaltene Komposition Zupans war bis vor einem Viertel Jahrhundert allein seine Kantate *Te Deum* in Evidenz, die eine der zwei ältesten Musikhandschriften des Doms zu Ljubljana darstellt. In neuerer Zeit kamen jedoch in den Franziskanerklöstern von Novo mesto und von Klanjec in Kroatien sowie in Kapitel von Novo mesto mehr als zwanzig Kompositionen Zupans an den Tag, unter ihnen elf in den letzten zwei Jahren. Das sind beinahe ausschliesslich geistliche Werke – Messen, Antiphonen, Litaneien, Arien und Duette, die zeigen, dass das kompositorische Werk Jakob Zupans in stilistischer Hinsicht nicht dem Barock angehört, wie man einst meinte, sondern neben seltenen Resten barocken Stils weist er klar erkennbare Stilzüge des frühen Klassizismus auf.

Zupan ist neben um eine Generation jüngeren Janez Baptist Novak die zentrale musikalische Persönlichkeit zur Zeit der slowenischen Wiedergeburt und der erste bedeutendere slowenische Komponist, der auf heimatlichem Boden wirkte sowie hier ein umfassenderes Musikwerk schuf, das sich auch in ansehnlichem Masse erhalten hat.

Primljeno
1990–09–29